

ГЛАВА 5

ПРИРОДА І ЛЮДСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Я вірю, що людство знайде розумне рішення складних задач здійснення грандіозного й неминучого прогресу зі збереженням людського в людині і природного в природі.

А.Д. Сахаров

5.1. Соціальна екологія

5.1.1. Зміст і завдання соціоекології

Серед питань, які охоплюють взаємовідносини людини і природи, можна виділити коло, в якому превалюють небіологічні стосунки. Тут люди постають не у вигляді біологічної спільноти, а як соціальне утворення, поведінка якого визначається колективними законами, правилами, традиціями, культурою тощо. З цього приводу академік М.П. Дубінін писав: “Унікальність виду *Homo Sapiens* обумовлена тим, що на відміну від тварин цей вид поряд з генетичною програмою має завдяки наявності свідомості другу програму, яка визначає його розвиток у кожному наступному поколінні. Цю другу програму можна назвати програмою соціальної спадковості. Це інформація, яка міститься в знаряддях праці та інших предметах другої природи, в документальній, художній, образній, усній та інших формах”.

Соціологія (термін ввів Кант) – це наука про закономірності розвитку і функціонування соціальних систем, які можуть бути глобальними (суспільство) чи частковими (група, сім’я). Розрізняють такі категорії: соціальні інститути (політична партія, церква, держава, право тощо) і соціальні групи (сім’я, етнос, об’єднання, поселення тощо).

Соціальна екологія виникла в 20-ті роки минулого століття в США (Р. Парк, Е. Берджесс, Р. Макензі та інші) як розділ соціології, в якому досліджувалися взаємозв'язки між людськими соціальними категоріями і середовищем їх існування. Метою американської соціоекології була розробка механізму розвитку людських цінностей, які б дозволили гармонізувати цілі і потреби людства з природним середовищем.

Система взаємозв'язків між людським суспільством і природним середовищем – це складна динамічна структура, в якій біологічні компоненти отримують адекватну інтерпретацію лише у зв'язку з соціальними факторами – освітою, культурою, добробутом, безпекою тощо. Задачами соціоекології є теоретичне обґрунтування біосоціальної природи людини та аналіз процесу дестабілізації людства в сучасних умовах, вивчення системи взаємозв'язків між соціальними і просторовими факторами, розробка механізмів екологічної оптимізації соціальної діяльності тощо.

Соціальне має в людському суспільстві глибоке значення. З цього приводу К.А. Тімірязев писав: "...Природний добір могутньо сприяв перемозі вищих інстинктів над нижчими. Совість – не що інше, як внутрішня боротьба між закоренілими інстинктами, між егоїзмом, який виник в індивідуальній боротьбі, й альтруїзмом – результатом соціального інстинкту, котрий в свою чергу зародився із материнської любові". Суспільний інстинкт, який виник ще у тварин, дозволяв людям вести сумісну діяльність (захист від хижаків, колективне полювання тощо) і явився природною біологічною передумовою виникнення моральних відчуттів, а пізніше – і моралі. М.М. Мойсеев вважає, що протягом мільярдів років еволюції її головним механізмом була внутрішня боротьба виду. Відігравши важливу роль на початку розвитку людини, вона затухає. Зупиняється індивідуальний розвиток людського організму. Еволюція розвитку перейшла в інше русло – в боротьбу культур, класів, цивілізацій тощо. З часом соціальне в екології оформлювалося у вигляді правил поведінки людей по відношенню до природного довкілля. В історії відносин людства до природи розрізняються три періоди, які розділяються двома революціями. Перший період – самий тривалий – характеризується головним чином біологічними потребами людей. Соціальні категорії

проявляються у процесі колективних дій – полюванні на звірів, захисті від нападу тощо. Всі мали однакове право на природні багатства, а нерівність членів племені пояснювалася лише індивідуальними якостями особи. Роди та племена жили віддалено і мало спілкувалися між собою.

Соціальні взаємовідносини принципово змінилися після початку агрокультурної революції, коли примітивне збиральство та полювання почали доповнюватися розведенням тварин та отриманням рослинної продукції на обробленій землі. По-перше, стала можливою набагато більша щільність заселення території. По-друге, виник додатковий продукт; з'явилась можливість виробляти більше, ніж споживаєш. І останнє – виникла власність (ділянка землі, тварини тощо), яка давала можливість власникові отримати більше особистих благ (головним чином за рахунок природи).

Індустріальна (технічна, промислова) революція різко збільшила диференціацію людства по відношенню до природи. Переважне право природокористування отримали не лише окремі соціальні групи, а і соціальні інститути – держави, міжнаціональні корпорації тощо. Крім того, завдяки могутності техніки у людства в цілому з'явилось зверхне ставлення до природи, що значно віддалило людей від неї.

Науково-технічний прогрес за двісті років принципово змінив взаємовідносини між людством і природою. Вибухово збільшилась кількість людей. Значно зросло споживання природних ресурсів пересічним землянином. Відповідно збільшилось забруднення природного середовища відходами антропогенної діяльності.

У сучасних умовах, коли виникає реальна проблема виживання людства, чи не найважливішою характеристикою суспільства стає його вміння розкрити спроможність зберігати і розвивати життя на планеті, його спроможність запобігати конфліктам як у державі, так і між державами. Забезпечення екологічної стабільності вимагає перегляду звичних пріоритетів. Інтереси економіки повинні поступитися проблемі взаємовідносин людини і природи. Для чого людині ефективна з точки зору економіста промисловість і висока продуктивність праці, якщо вона не має умов існування в природному середовищі? Реальний стан речей вимагає перегляду наших уявлень про характер протиріч, з якими мають справу люди, і висуває на перше

місце проблему взаємовідносин людства і середовища його існування. Як наслідок, на передній план починають виходити інтереси загальнолюдські, які стосуються всіх людей, незалежно від їх класової, національної чи релігійної належності. Це має велетенське значення, бо гальмує антагоністичні тенденції і створює передумови для заміни “ідеології протистоянь” “компромісним способом мислення”.

Мета розвитку людства – досягнення певного стану біосфери через якийсь час. Ні кількість виробленої продукції, ні продуктивність праці, ні об’єм валового національного продукту на душу населення не можуть бути метою людської діяльності. Це лише засоби досягнення мети, з використанням яких шляхом екологічного планування можна досягти мети – ноосфери (у розумінні В.І. Вернадського). Людство епохи ноосфери, яке здатне забезпечити гармонійний розвиток людини і оточуючого середовища, повинно мати раціональну організацію і високий рівень освіти, культури, інтелігентності членів, які б дозволяли в ім’я загальнолюдських цінностей піднятися над особистим, корпоративним чи національним егоїзмом. М.М. Мойсєєв вважає, що для переходу в епоху ноосфери необхідні чотири передумови: нові знання, нове мислення, нова мораль і колективні рішення.

Контрольні запитання та завдання.

1. Що таке соціологія?
2. Що таке генетична програма соціального наслідування?
3. Мета соціоекології.
4. Перелічити задачі соціоекології.
5. Проаналізувати характерні етапи в історії людства.
6. В чому соціальні особливості антропогенної (індустріальної) революції?